

КУЛЬТУРА ЕФІРНОГО МОВЛЕННЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Анотація

Сучасне суспільство не може існувати без грамотного мовлення - найважливішого засобу спілкування, вираження думок та передачі інформації для реципієнтів. Величезне значення має також вивчення й правильне використання мовних засобів вираження думки залежно від мети і змісту їх висловлювання. Правильність мови у медіатексті - це насамперед, дотримання тих літературних норм, які є усталеним зразком для носіїв цієї мови.

Ключові слова: мовлення, культура мови, мова ЗМІ, лексика, інформаційний простір, функціонування української мови, ефірне мовлення.

Аннотация

Современное общество не может функционировать, не имея правильной речи, а это самое важное средство общения, выражения мысли и передачи информации для реципиентов. Большое значение имеет также изучение и правильное применение языковых средств выражения мысли зависимо от цели их высказывания. Правильность языка у медиатексте - это прежде всего, додерживаться тех литературных норм, которые есть образцом для людей, которые этим языком общаются.

Ключевые слова: речь, культура речи, язык СМИ, лексика, информационное пространство, функционирование украинского языка, эфирная речь.

Annotation

Modern society can not exist without the competent speech - the most important means of communication, expression of ideas and information transfer for recipients. It is of great importance to study and use correctly language means of giving a view depending on a purpose and content of their utterance. Language regularity in media-text is, first of all, observance of those literary norms which are the fixed model for the native speakers of this language.

Keywords: speech, speech culture, language of mass media, vocabulary, information space, functioning of the Ukrainian language, airtime speech.

Теоретичні та практичні засади культури мовлення - процес реалізації мовної діяльності, єдиний об'єктивний прояв мови. Поняття мовлення охоплює такі конкретні аспекти мови, як усне висловлювання вголос, промовляння без сприйманої на слух артикуляції та письмове - фіксація висловлень у про

цесі їх формування, а також тексти засобів масової комунікації як результати процесів висловлення або їх письмове відображення у друкованих ЗМК (засобах масової комунікації).

Мовлення як загальний процес суспільної мовної діяльності складається з індивідуальних актів мовлення кожного члена мовного колективу. Оскільки індивідуальні акти мовлення є носіями певної конкретної інформації, розрахованої на свідоме сприйняття іншими членами мовного колективу, поняття мовлення охоплює також конкретну семантику кожного висловлювання - усного чи писемного. У сучасній лінгвістичній науці поняття мовлення слідом за Ф. де Сосюрром розглядається в протиставленні поняттю мови, під яким при цьому розуміється мовна система як упорядкована сукупність струк турних одиниць мови - фонем, слів, граматичних форм, синтаксичних схем, словосполучень і речень.

Серед відмінностей цих двох протиставлюваних аспектів мови засобів масової комунікації звичайно підкреслюється активність, динамічність, суб'єктивність, індивідуалізованість, довільність, цілеспрямованість, ситуативна зумовленість мовлення і пасивність, статистичність, об'єктивність, суспільна закріпленість, обов'язковість, незалежність від ситуаційної системи мови. При такому протиставленні мовна система (мова) здебільшого ставиться не єдиний онтологічний рівень із мовленням, як один із двох однаковою мірою автономних мовних проявів. Мовлення ж нерідко розглядається як реалізація мовної системи. Тут не враховується, що мовна система є лише внутрішньою властивістю мови, наявної тільки у вигляді мови.

Як реальний конкретний прояв мови в цілому мовлення є явищем набагато складнішим і піддається дослідженню значно важче, ніж абстрактна мовна система. На відміну від парадигматичного характеру мовної системи, в якій структурні елементи мови лише виділяються, протиставляються один одному та поєднуються за своїми структурними особливостями в групи відносно однотипних інваріантних одиниць, мовлення має синтагматичний характер лінійно формованих конструкцій, у межах яких поєднуються і взаємодіють структурно-різнотипні одиниці мови, що зазнають у цих умовах широкого варіювання. Найпоширенішим є варіювання в галузі семантики лексичних одиниць.

Велику кількість варіантів допускає звукова сфера мови - фонема, просодичні характеристики слів, інтонаційне оформлення речень. Варіювання мовних одиниць у процесах мовлення залежить від трьох основних напрямів екстралінгвістичного і внутрішньомовного характеру:

- ситуації та сфери функціонування мовлення (соціальне чи професійне середовище, цільове спрямування мовлення);
- індивідуальних особливостей мовця (вік, освіта, фах, стать);
- фонетичного і лексичного контексту.

Окремий вид розходжень між інваріантами мовної системи і варіативними

проявами мовлення становить характерні для розмовної практики узвичаєні відхилення від стандартизованих мовних норм і випадкові індивідуальні помилки в мовленні.

Використання у процесах розумової діяльності психічних відображень мовних знаків - слів і речень - без вимовляння їх уголос і без писемної фіксації, називається мовленням внутрішнім. Мовлення внутрішнє у процесі думання і творення журналістського тексту відрізняється від зовнішнього мовлення стислістю, уривчастістю, значним смисловим навантаженням окремих слів, можливістю заміни конкретних образів певних слів і словосполучень схематичними уявленнями про них чи про їхні функції у структурі думки. Але при правильному творенні мовлення внутрішнього велику роль відіграє культура мовлення.

Культура мовлення - дотримання установлення усної та писемної літературної вимови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети та засобів спілкування. Важливими складовими частинами культури мови є ортологія, стилістика мови (функціональна та експресивна оцінка мовних засобів), стилістика мовлення (ступінь доцільності використання мовних засобів у тексті).

Низька культура мовлення характеризується порушенням правил слововживання, граматики, вимови та наголошення, написання. Наприклад, часто роблять помилки журналісти вживаючи в мовленні журналістики вислови **добро пожалувати** замість ласкаво просимо, **підписка газет** замість - передплата газет. У мовленні радіо- та тележурналістів часто з вуст лунають неправильні наголоси над словами **роблю пишу, підемо** тощо. Ознакою низької культури мовлення журналістів є оглушення дзвінких приголосних у кінці слів, м'яка вимова шиплячих, коли вимовляють **дуп** замість дуб, або **чьому, щьо, щьоб, чьогось, чімапо**, замість чому, що, щоб, чогось, чимало. Культура мовлення оцінюється щодо точності, якості, виразності, стилістичної правильності, майстерності мовця у використанні лексичних, граматичних символів, у доборі варіантів висловлювання.

Існують синтаксичні засоби увиразнення культури мовлення - риторичні питання, звернення до слухачів, різноманітні форми діалогізації мови, які дають журналістському мовленні експресивної насиченості, емоційності, невимовності, жвавості. Висока культура мовлення журналіста це володіння стилістичним багатством мови, уникання у мовній практиці штампів, канцеляризмів, діалектизмів, досягнення такої усної і писемної форми спілкування, яка б найповніше, найточніше передавала зміст думки. Мовні стереотипи, недбалість у висловлюванні - це бідність журналістської думки.

Культура мовлення безпосередньо журналіста пов'язана зі станом нормування, кодифікації літературної мови, відбитим у словниках, граматиках, практичних курсах мови. Регульована функція культури мовлення полягає, зокре-

ма, в досягненні діалектичної рівноваги між історичною граматикою, між теоретичними та практичними курсами мови. Вона по-різному реагує на закономірності усного спілкування освічених кіл суспільства, багатого на варіанти порівняно з культурою писемної мови.

Культура мови - категорія оцінна, але індивідуальні смаки, уподобання мають ґрунтуватися на суспільно-мовній практиці. Основи культури мовлення закладаються у дошкільному та шкільному вихованні. Тут формується мовний етикет, засвоюються зразки мовної поведінки, відшліфовані у процесі культурного спілкування носіїв мови, а індивідуальна робота над вдосконаленням культури мовлення триває протягом усього свідомого життя мовця.

Виховання культури мовлення - це розвиток чуття мови у процесі пізнання найкращих художньо-естетичних зразків мови, засвоєння мовно-культурних традицій народу. Культура мовлення залежить від рівня засвоєння мовної норми. Для більшості націй Європи літературна мова тією чи іншою мірою віддалена від реальної мовної практики. На регіональні особливості накладаються ще й жаргони різних суспільних прошарків і соціальних груп. Широко побутує явище диглосії - використання тим самим мовцем залежно від ситуації різних мови чи діалектів.

Мова засобів масової інформації та сучасної української літератури живе вже за новими стилістичними законами. Ознаки офіційно-ділового та, відповідно, художнього стилю у чистому вигляді їм більше не притаманні. Колись «зразкове» мовлення журналістів увібрало розмаїття усномовної лексики. Залежно від жанру, твори сучасних авторів насичені кримінальним жаргоном та молодіжним сленґом і, як своєрідні мовні лабораторії, демонструють стихійний розвиток мови.

В українському мовознавстві існує проблема нормативності молодіжного соціалекту. Йдеться не лише про журналістську творчість, коли автор вирішує, чи доцільно вводити у текст ненормативну лексему. Складніший вибір повинен зробити редактор: виправити ненормативне слово чи «пустити» його у мовний простір.

Проблема функціонування сленґової лексики у мові ЗМІ є актуальною тому розглянемо і нормативно-стилістичні аспекти функціонування сленґу, який межує з образним естетичним мовленням та нецензурною лайкою.

Культура мовлення, як соціолінгвістична, етнопсихолінгвістична дисципліна залежить від мовної політики, суспільних функцій мови, поширення престижу літературної мови через видавничу діяльність, засоби масової інформації

На практиці ж у мові засобів масової інформації спостерігається постійне невинувдане порушення норм української літературної мови. Мовознавча наука повинна пропагувати найкращі зразки практичної реалізації української літературної мови.

Поширенню та усталенню літературних норм повинні сприяти засоби ма-

сово! комунікації, що відіграють дедалі більшу роль у розвитку літературної мови, в збагаченні її словника, в лексичному і граматичному нормуванні, в розкритті її стилістичних можливостей. З огляду на це підвищується відповідальність працівників радіо і телебачення за мовне оформлення призначених для передачі в ефір матеріалів, бо кожна помилка диктора завдає великої шкоди справі боротьби за піднесення культурного мовлення.

Професійні навички дикторів телебачення та радіо повинні відображати норми української літературної мови, бо вони є зразковими носіями ідеології та мови рідної країни. Телебачення - це важливий інформаційний канал, який має необмежений вплив на глядача, і тим самим пояснює свою зразковість. В програмах телебачення нерідко можна спостерігати порушення орфоепічних норм. У мовленні дикторів радіо найбільше короблять слух помилки фонетичного характеру. Зокрема, це порушення правила чергування **у-в, і-й**, варіантів прийменника **з, із, зі**. Це можна пояснити засиллям російської розмовної мови, що впливає на особливості вимови звуків, а також дефекти вимови, пов'язані з побудовою мовного апарату журналіста чи диктора. Кожна мова в процесі свого розвитку поповнюється новими словами, створеними за наявними моделями на власному ґрунті, скалькованими чи запозиченими з інших мов.

Ознакою культури мовлення є граматична правильність. Сюди входить дотримання правил змінювання слів та їх творення, побудови словосполучень та речень, правильність і доречність слововживання. Важливим аспектом в роботі диктора чи тележурналіста є також темп і гучність мовлення, а також професійний лінгвістичний етикет.

Кожну людину характеризує власне мовлення, яке є унікальним і неповторним. Мовний етикет - це сукупність словесних форм ввічливості, прийнятих у певному колі людей, у певному суспільстві, у певній країні. Мовний етикет діє на мовця, спрямовує його комунікативну діяльність, формує мовну особистість загалом. Саме тут найбільш наочно можна спостерігати вплив мови на поведінку людини.

Мова надзвичайно чутливо реагує на зміни в соціальному житті народу. Йдеться не лише про назви на позначення мовних понять, соціальні чинники приводять в рух закладені в систему мови потенційні сили. В українській мові 90-х років, як і в інших мовах посттоталітарних суспільств, активно виявили себе процеси демократизації та лібералізації. Насамперед, це спостерігається у мові мас-медіа.

Дослідження змін у мові взагалі і в мові засобів масової комунікації на порівняно короткому сучасному відрізку передбачає максимально враховувати соціальні фактори, брати до уваги умови, в яких проходить життя мови, і вимоги, які час ставить до мови. З іншого боку, діють внутрішні закономірності, які спричиняють зміни у мовленнєвому просторі і, на перший погляд, безпосередньо не пов'язані з соціальними умовами. Отже, мова сучасних мас-медіа

залежить не тільки від стану розвитку національної мови, а й складної взаємодії зовнішнього і внутрішнього в ній самій.

Із плином часу, і передовсім у єдиних мовно-літературних процесах останнього півстоліття, сформувалися ті мовленнєві правила, що закріпилися у свідомості українського народу як росіянізми, сленг, жаргон. Але давайте неупереджено охарактеризуємо мовну картину нашого теперішнього суспільства. Адже явище «уникання» української мови в Україні набуло поширеного розвитку, і явище двомовності має цивілізований розквіт в ефірі, газетах.

Рішенням Конституційного суду України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її в навчальному процесі у закладах освіти України підтверджено, що державною мовою в Україні є українська.

Однак дискусію щодо можливості запровадження двомовності у нашій державі не завершено, що негативно впливає на культуру творення мовлення та його функціонування. Є два аспекти цієї проблеми: з одного боку - експансія російськомовних видань; з другого - небажання людей розмовляти, особливо в побуті, українською мовою. Хоча вона трохи потіснила російську в офіційній сфері і сфері державного життя. Вживається в державній і адміністративній документації.

Звичайно, все, що є - це мізер успішності державного статусу української мови. Значно важливішим для долі мови є те, що діється в інших сферах суспільного життя. Насамперед, у сфері культури, засобів масової інформації. Тут державна мова втрачає свої позиції. Близько 90 відсотків теле- і радіостанцій (переважно недержавних), які недавно зареєструвались, ведуть свої передачі не українською, а російською мовою, коли з 214 загальнонаціональних газет в Україні українською мовою виходить лише 78, тобто 32 відсотки.

Безперечно, заборонити представникам неукраїнських національностей або російськомовних українців розмовляти, читати, слухати програми або виходити в ефір рідною мовою не можна. Бо наше законодавство передбачає наявність теле- та радіопрограм російською мовою та мовами інших національностей на значну кількість російськомовного населення у місцях їх компактного проживання. Однак кожен із нас повинен усвідомити, що його обов'язком є поважати державну мову, вивчати, пропагувати її, бо вона є одним з основних атрибутів державності.

Немає мови, а отже, немає нації - з цим погодиться кожен свідомий українець. Державна мова об'єднує людей у цілісне суспільство, творить духовну культуру. Мовна культура людини є показником її загальної культури, рівня освіченості.

У зв'язку з помітним ослабленням вимог до дотримання нормативних заasad української літературної мови з кінця 80-х рр. XX ст. спостерігається значне посилення використання жаргонізмів, сленгу, вульгаризмів і непристойної

лексики в засобах масової інформації. Це, наприклад, спостерігаємо на «СТБ», «Новому каналі», «Наше радіо». Цікавим виявом загальної демократизації української літературної мови є жаргонізація та арготизація.

Масове, безсистемне проникнення елементів російської мови в структуру української мови в умовах тривалого нерівноправного їх контактування породило явище українсько-російського мовного «суржику» як одну з форм українського просторіччя. Соціологи визначили, що використання «суржику» в сфері культури - як засобу комізму - сприймається по-різному: з одного боку, випадки незадоволення української інтелігенції з приводу надмірного випинання цих особливостей мовного портрета українця, з іншого - позитивне ставлення до мовної мішанини національно несвідомими українцями.

У мові гумористичних монологів, що транслюються у теле- і радіопрограмах, українсько-російський «суржик» використовували Тарапунька зі Штепселем. З початку 90-х років жанр «суржик» став чи не основним засобом гумору. За свідченням психологів, такі програми не належать до доброго тону - з мови не сміються, і навмисне її не перекручують. До того ж, скочування нашого розмовно-побутового мовлення в річище маргінальності - це не просто вада, на яку не варто звертати уваги, а біда і хвороба. А з біди, хвороби сміються хіба що злі люди, порядні цього собі не дозволять.

Громадяни нашої держави, як і всякої іншої, мають мовні обов'язки, що полягають у захисті та збереженні рідної мови. Захист рідної мови - найприродніший і найпростіший, найлегший і найнеобхідніший спосіб національного відродження і самоутвердження. Володіння рідною мовою - не заслуга, а обов'язок кожного свідомого мовця. Тому процес лінгвістичної екології, очищення її від полонення іншими словами, суржиком, жаргонізмами повинен починатися з конкретної людини і проводити своєрідне очищення мовлення на всіх рівнях його застосування. Тому завдання кожного з нас дбати про свою мовну культуру і вимагати цього від решти.

Видатна поетеса нашої епохи Ліна Костенко зауважила: «В початку сотворення світу було Слово. В початку сотворення нації теж повинно бути Слово». Пам'ятаймо про це. І тоді про українську націю та її мовлення ніхто не посміє сказати щось погане.

Література:

- 1. Ліна Костенко. Вибрані праці - К., 2001 - 352с.**
- 2. Сербенська О. А. Наше усне мовлення: 30 запитань і відповідей //Дзвін. - №10. - 2000. - С. 135.**
- 3. Ст и шов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації): Монографія. - К., 2003. — 388 с.**